# Németh István
# Közép-Európa: német feladat? A Német-Osztrák–Magyar Gazdasági Szövetség tevékenysége (1913–1918)

## A Közép-Európa gondolat funkciói 1814 és 1945 között

A „Közép-Európa" fogalom politikai értelmezése a bécsi kongresszuson (1814–1815) alakult ki, s résztvevői Németországra, Ausztriára s Oroszország nyugati részeire gondoltak, beleértve a későbbi államokat: Lengyelországot, Csehszlovákiát és Magyarországot is.

A mindinkább külpolitikai doktrínává formálódó német Közép-Európa-tervek – amelyek 1814 és 1945 között voltak érvényben – az egyes korszakokban különböző célokat és törekvéseket szolgáltak. A Közép-Európa politika legfontosabb, változó történelmi funkciói az alábbiak szerint alakultak:

– biztonságpolitikai alternatíva a Kelettel szemben: 1814-ben Knesebeck porosz tábornok a „szilárd közép-európai blokkal Európa katonai biztosítását tervezte Oroszországgal szemben." Ez a motívum végig a Közép-Európa-politika kimondott vagy kimondatlan célja maradt; az első világháborúban hadicél lett („Oroszországot a lehető legtávolabbra szorítani a német határoktól"), a második világháború megnyerése esetén pedig a keleti területek az SS tulajdonába kerültek volna, s germanizálásukra különböző tervek születtek;

– a nagynémet eszmeiség megvalósítása: Friedrich List a 19. század közepén „Poroszország és Ausztria, a két német nagyhatalom szoros szövetségén nyugvó, Hamburgtól Triesztig terjedő, német vezetésű Közép-Európára" esküdött. Jelszavai: vámegység, szabad kereskedelem s az össznémet vasúthálózat kiépítése;

– Anglia békés gazdasági versenyben való legyőzése: erre épültek az osztrák Karl von Bruck kereskedelmi miniszter tervei 1848–1850-ben: Németországot előbb gazdasági egységgé alakítani, majd közép-európai egyesüléssé kiépíteni, Ausztriát és Poroszországot harmóniában szövetkezni. A gazdaságilag erős Közép-Európa – az Északi- és Keleti-tenger, valamint a Földközi-tenger kikötőivel tengeri hatalommá válva – legyőzheti Angliát, s a „történelemben ismeretlen nagyságú kereskedelmi terület politikai súlya rövidesen azt is megszerzi, ami világtörténelmi feladatának betöltéséhez még hiányzik…";

– Az európai béke konszolidálása: a Német Birodalom és Ausztria-Magyarország 1879. évi kettősszövetsége: senki se veszélyeztethesse Németország és Ausztria-Magyarország belső együttműködését, s szerződésük alkalmas legyen az 1878. évi berlini kongresszus révén létesített európai béke konszolidálására;

– „Közép-európai föderáció" Bismarck kis-német megoldásával, s az Egyesült Államok és Oroszország túlsúlyával szemben. Az elképzelés 1883-ban Constantin Frantznál jelent meg, s a német és az osztrák császárság felbonthatatlan véd- és

dacszövetségét, kölcsönös öröklést szorgalmazott. A két birodalom államszövetségének létrehozása az első világháború éveiben folyamatos cél maradt.

– a közép-európai német népiség nemzeti összefogása: az alldeutschoknál (össznémetek) 1895 körül öltött konkrét formát. Közép-európai vámszövetség létrehozására, s végül Nagy-Németország helyreállítása irányult, amely a világhatalmi pozíció megszerzésének feltétele;

– 104 milliós (57+47 millió) zárt gazdasági térség létrehozása Németország és Ausztria-Magyarország összefogásával: a Julius Wolf vezette Közép-európai Gazdasági Egyesület (1904-től) terveiben jelentek meg, ekkor még a gazdasági közeledés önrendelkezési jogának megőrzésével; Közép-Európa a Német Birodalom és Ausztria-Magyarország által győztesként megszerzett országrészekkel együtt egységes gazdasági területet alkot: az 1914. szeptemberi német katonai sikerek nyomán fellángoló annexiós hullám keretében Heinrich Class, az Össznémet Szövetség elnöke is ezzel a megoldással számolt.

– a „Közép-Európával" megerősödött Németország világhatalommá válása Nagy-Britanniához, az Egyesült Államokhoz és Oroszországhoz hasonlóan. Walter Rathenau 1912–1913. évi tervei, aki a Közép-Európához vezető utat a Franciaországgal való kiegyezésben, illetve az Ausztria-Magyarországgal megvalósítandó teljes vámegységben látta;

– a német hegemóniával megvalósítandó Közép-Európa-eszme: a német birodalmi kormány 1914. „szeptemberi programja" teljesen ebbe az irányba fordult, mivel a remélt „győztes béke" következtében javulnának „Nagy-Közép-Európa" kilátásai. A program a háború előtt a vezető német bankárok és iparosok körében is mind népszerűbbé vált.

– Az „új Közép-Európa" azért küzd – állították 1917-ben a szép számban megjelenő írások –, hogy megakadályozza kizárását a világgazdaságból és majd gyarmati birodalomként is felléphessen. Jövőbeni célja, hogy a háborús együttműködés a vámunió révén állandó szövetséggé bővüljön.[1]

– A weimari köztársaság éveiben (1919–1933) a német Mitteleuropa-tervek nem merültek feledésbe. A birodalmi kormányok egyik legfontosabb feladata előbb rendezett politikai viszonyok helyreállítása volt, amely a gazdasági kapcsolatok javulásának nélkülözhetetlen feltételét jelentette. Az 1920-as évek elején a német Délkelet-Európa politikában elsődlegesen a külkereskedelmi kapcsolatok domináltak, különösen azokkal az államokkal és térségekkel, amelyekkel már a háború előtt is jó kereskedelmi kapcsolatok álltak fenn. Második feladatként Gustav Stresemann irányításával rövidesen aktív német kisebbségi politika bontakozott ki, amely egyúttal aktív német keleti politikát is jelentett, s az 1920-as évek közepétől szisztematikus tevékenységével alapvetően hozzájárult a közép- és délkelet-európai térségben a német befolyás helyreállításához. Berlin 1926–1929 között csupán a status quo megőrzésén fáradozott, hogy a régió országai ne tömörüljenek a birodalom nélküli, vagy azzal ellenséges föderációba. A világgazdasági válság

[1] Németh István: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák-magyar Közép-Európa tervezés (1871–1918).* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009. 9–10.

pusztító hatásai a német gazdaságra, valamint a szinte egyidejűleg beterjesztett Briand-terv (1930) világossá tette a birodalom számára 1926 óta követett politikájának törékeny alapjait. Párizs ragaszkodott ahhoz, hogy a gazdasági egyesítés minden lehetőségét szigorúan a biztonsági kérdések határozzák meg, amely a német politikusok számára elfogadhatatlan volt. A politikai vitáktól függetlenül a német gazdaság az 1930-as évek elején ismét felfedezte a délkelet-európai térséget és elhatározta, hogy a politikával ellentétben konkrét és mérhető eredményt ér el.[2]

– 1933. január 30-a után a Hitler-kormány külpolitikai tevékenysége a weimari kormányok revíziós követeléseihez kapcsolódott, céljaiban és módszereiben ugyanakkor teljesen eltávolodott attól. Arra törekedett, hogy szakaszos revízióval megszerezze Közép-Kelet- és Délkelet-Európát, majd a Szovjetunió meghódítása után az európai kontinentális impérium élére kerüljön, amelyben az addigi hegemón Franciaországot legyőzte, vagy pedig a gyengébb partner szerepébe kényszerítette.

A vilmosi német külpolitika világhatalomra törekvő irányvonala a külpolitikai, gazdasági és pénzügyi apparátusokban tovább élt, mert sem 1918–1919-ben, sem 1933-ban nem került sor tisztogatásra a bürokratikus elit soraiban. Érintetlenek maradtak a vilmosi korszak közép-európai kontinentális hegemóniára irányuló tervei is, amelyek elvezettek a hitleri közép-európai kontinentális hegemónia, a gazdasági nagytér-gazdaság gondolatához (Délkelet-Európa súlyponttal), a tengerentúli gyarmatszerzés, valamint a Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal való egyenjogú világhatalmi státusz ábrándjához. A németek által uralt Közép-Európa, gazdaságilag és hatalompolitikailag kiegészülve a Duna-Balkán térséggel, minden más külpolitikai koncepciónál alkalmasabb volt arra, hogy folytonosságot alkosson a 19. század végétől az első világháborún és a weimari köztársaságon keresztül a náci élettér-gondolkodásig. A polgári-nemzetikonzervatív tábor a kontinentális hegemóniában öncélt látott, míg Hitler ugródeszkát és kiindulási bázist a „keleti élettér”, valamint a „bolsevizmus és zsidóság” elleni faji megsemmisítő háború számára. [3]

## A közép-európai gazdasági összefogás terve a negyedik világhatalommá válásért az első világháború előtt és alatt

A németek 1871. évi birodalomalapításukkal megvalósították az európai politikai gondolkodásban akkor uralkodó nemzetállami eszmét. Majd az Ausztria-Magyarországgal megkötött kettősszövetséggel (1879. október 7.) és az Olaszország bevonásával létrehozott hármasszövetséggel (1882. május 20.) olyan nagynémet variációt teremtettek, amely nem alkotott ugyan zárt államrendszert, de tartós szövetségen nyugodott. A szövetség idővel a német–osztrák „nibelungi hűség” propagálásával különleges érzelmi töltést kapott.

---

[2] Németh István: *Európa-tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001. 253–255, 258–259.

[3] Uo. 355.

Az egyre gyakrabban felbukkanó különböző Mitteleuropa-terveket ekkor már erősebben áthatotta a geopolitikai felfogás és a kereskedelmi-gazdaságpolitikai tartalom. Az 1870-es évek végén a védővám-politikára való áttéréssel pedig a német közgazdászok a Mitteleuropa-elképzelést kiegészítették a „világbirodalmak" elmélettel, amelynek alapgondolata a közép-európai államok gazdasági összefogásának szükséglete volt. Az elképzelés szerint a jövőben a világot gazdaságilag továbbra is három világbirodalom – Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Oroszország – uralná, ha Németországnak nem sikerülne Mitteleurópát vámpolitikai vezetése alatt egyesíteni. Ebben a Közép-Európa koncepcióban elsősorban az exportorientált és kereskedelmi szerződésekkel privilegizált német készáruipar képviselői tömörültek abban a reményben, hogy szembeszállhatnak a gazdasági térségek szűkülésével fenyegető angol ambíciókkal, amelyek 1903-tól nyíltan jelentkeztek a preferált vámokról folytatott vitákban, illetve konkrét kereskedelempolitikai intézkedésekben.

A Mitteleuropa-tervek hívei autark gazdasági térség létrehozását javasolták, hogy az új világ-munkamegosztásban azt Németország javára kamatoztassák. Így a Mitteleuropa-koncepció offenzív összetevője az ipari növekedés dinamikájából levezetett német világhatalmi pozíciót az európai kontinensen gazdasági hegemóniával igyekezett biztosítani. Ausztria-Magyarországon a Mitteleuropa-gondolat kezdetben erősítette a Németországhoz közeledést – amelyre gazdaságilag és politikailag egyaránt rá voltak utalva –, valamint az orosz agrárexporttal szembeni elzárkózást, amely a transzlajtai agráriusok célja volt. Már a századforduló táján több gazdasági szervezet alakult a közép-európai térség összefogására, majd a gomba módra növekvő és alakuló szervezetek alátámasztására az első világháború előtt és alatt rendkívül élénk publicisztikai tevékenység bontakozott ki; brosúrák és emlékiratok tucatjai árasztották el a könyvpiacot és a hivatalokat.

A Német Birodalom erős politikai, katonai, gazdasági és tudományos potenciálja Péterváron az orosz Európa-politika hosszú távú átorientálódását indította el. Anglia és Franciaország is érintve érezték magukat. Mitteleuropa ezáltal megszűnt olyan térség lenni, ahol az európai nagyhatalmak politikai erőviszonyai szerződésben rögzített módon metszik egymást és garantálják Európa belső egyensúlyát. Kirajzolódott a bécsi európai békerendszertől való eltávolodás az első világháborús szövetség irányába. Bismarck bonyolult külpolitikájával igyekezett késleltetni és hatástalanítani e folyamatot. Szerződési rendszere azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy az európai szerződéses megegyezés helyébe olyat alkosson, amelybe a birodalomalapítás is beágyazódik. Már akkor kérdéses volt, megvalósítható-e szerződéses rendszerben Európa teljes újjárendezése; s éppen ez alkotta Mitteleuropa és Németország állami szervezetének európai problémáját.

A két monarchia szövetségi viszonyát 1914-ig a gazdasági és kereskedelempolitikai megfontolások csak részben befolyásolták, s elsősorban a kül- és biztonságpolitika dominált. 1909 előtt Bernhard Bülow kancellár (1900–1909) kifejezetten szkeptikusan és elutasítóan viszonyult a Közép-Európa tervekhez, főleg a Közép-európai Gazdasági Egyesületek reklámszerű, Amerika-ellenes tevékenységéhez.[4] A boszniai válságban

[4] Angelow, Jürgen: Interessenidentität und Mächtekonkurrenz im Zweibund. In: Helmut Rumpler und Jan Paul Niederkorn (Hrsg.): *Der „Zweibund" 1879. Das deutsch-österreichisch-*

(1908–1909) Bülow elsősorban a Német Birodalom elszigetelődésének veszélye miatt állt ki kettősszövetségi partnere mellett. Egyértelművé vált, hogy Ausztria-Magyarország hídfőt alkot a német vezetésű, Délkeletre bővülő Közép-Európa számára, amely semmiképpen nem omolhatott össze.

A két monarchia szoros gazdasági együttműködését – a három világbirodalomról szóló tézishez kapcsolódva – a Julius Wolf breslaui közgazdász 1904 elején megalakult Közép-európai Gazdasági Egyesületek népszerűsítették Németországban, Ausztriában és Magyarországon. Főleg az új iparágak képviseletében a meglévő piacok biztosítását és a közép-európai államok kölcsönös előnyökön nyugvó együttműködését a „távol-külföld" felé irányuló egyfajta „kereskedelempolitikai szövetségben" látták biztosítottnak.

Kijelentette, hogy a valamennyi területen folyó szisztematikus munka esetén valamennyi állam nyertes lesz anélkül, hogy az államok gazdaságpolitikai, illetve politikai önrendelkezési jogát a legkisebb mértékben is érintené. Ha csak Németország és Ausztria-Magyarország jut egyezségre, súlyuk (57+47 millió = 104 millió lakos) akkor is jelentősebb lesz, mintha egyenként lépnének fel. A szervezettől idegen az agresszív vagy agitációs tevékenység; egész tevékenységében és végcéljaiban is a békét erősítő elem kíván lenni.[5]

A német külügyminisztérium (Auswärtiges Amt – AA) 1903. szeptember végén nem tartotta megvalósíthatónak a közép- és nyugat-európai államok vám- és gazdasági szövetségbe (európaiba vagy csak közép-európaiba) tömörítését, hogy így egyenjogúak legyenek az Orosz Birodalom, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia – gyarmataikat és birtokállományát is magában foglaló – nagy gazdasági térségeivel. Az elképzelést „jelenleg és a távolabbi jövőben is" kivitelezhetetlennek ítélték, mert szerintük áthidalhatatlanok a politikai és gazdasági érdekellentétek, a nemzetiségek és kormányformák különbségei. A külügyminisztérium úgy ítélte meg, hogy a közép-európai országok kölcsönös vámkedvezménye az adott pillanatban megvalósíthatatlan, s ütközik a birodalom politikájával, amely elvben szilárdan ragaszkodik a legnagyobb kedvezmény rendszeréhez.[6]

A német birodalmi vezetés viszonya a Közép-Európa-tervekhez csak a „közép-európaian" gondolkodó Bethmann Hollweg kancellársága (1909–1917) alatt változott meg. Németország és Ausztria-Magyarország gazdasági és strukturális különbségei azonban 1914-ig megakadályozták, hogy a két fél vámuniója vagy vámkedvezményes viszonya létrejöjjön. Berlin nem kívánt részt vállalni a monarchia belpolitikai felelősségéből.

A német kormány 1914. szeptemberi hadicél-elképzelések negyedik pontja közép-európai gazdasági szövetség megalakítását tűzte ki vámmegállapodások révén, még a

---

*ungarische Bündnis und die europäische Diplomatie.* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1996, 321.

[5] Opitz, Reinhard (Hrsg.): *Europastrategien des deutschen Kapitals 1900–1945.* Pahl Rugenstein Verlag, Köln, 1977. 141–142. Az 1904 és 1918 között fennálló egyesület tevékenységéről lásd Németh István: Julius Wolf közép-európai gazdasági egyesülete (1904–1918). In: *Acta Acad. Paed. Agriensis, Sectio Historiae XXXV (2008),* 149–180.

[6] Opitz 2008: 146–147.

környező országok meglehetősen széles körének részvételével. A közös alkotmányos vezetés nélküli szövetség azonban „kifelé a tagok egyenjogúságát mutatja, valójában német vezetés alatt áll és stabilizálnia kell Németország gazdasági hegemóniáját Közép-Európa felett."[7]

1915 nyarán a német-osztrák viszony szorosabbra fonásának hívei váratlanul támogatást kaptak Ausztriából. A bécsi *Die Information* című lap 1915. március 29-én a két birodalom területi nagyságára és népességére hivatkozva (Németország: 541 000 km² és 65 millió lakos, Ausztria-Magyarország 676 000 km² és 51 millió lakos, összesen 116 millió fő) sürgette gazdasági egységüket. Julius 17-én Münchenben osztrák kezdeményezésre a német Reichstag 12 képviselője és 11 német-osztrák politikus nem hivatalos eszmecseréjén szorosabb gazdasági és politikai együttműködésről tárgyaltak.[8]

1915 szeptember elején Heinrich Friedjung professzor, Michael Hainisch tanácsos, Eugen von Philippovich professzor és Hans Übersberger bécsi professzorok *Emlékirat Német-Ausztriából* címmel megküldték Bethmann Hollweg kancellárnak 104 oldalas, bizalmas kéziratként Lipcsében kinyomtatott munkájukat olyan nagy közép-európai gazdasági térség alakításáról, amely a kongresszusi Lengyelországra is kiterjedne.[9]

1915 októberében Bethmann Hollweg kancellár a német minisztériumokkal és a hadvezetéssel szemben keresztülvitte a Németország és Ausztria-Magyarország gazdasági, politikai és katonai együttműködésének bázisán nyugvó, újjáalakítandó Európa tervét, amelyet nyugaton a szövetséges Belgium, keleten pedig új észak-keleti határaival a szövetséges Lengyelország biztosít.[10] „Mitteleuropa" tiszta gazdasági egyezmény, a kevésbé feltűnő vámszövetség formájában Németország háborús célja lett. A csökkenő közbülső vámok bázisán működő gazdasági térség létesítésével – amelyet kifelé a „legnagyobb kedvezménnyel" lepleztek – a német gazdasági erő világos hatalmi viszonyok nélkül befolyása alá vonná az európai térséget.[11] Bethmann Hollweg és Burian osztrák-magyar külügyminiszter 1915. november 11-i berlini konferenciáján a német kormány határozott kísérletet tett Mitteleuropa-tervének keresztülvitelére Ausztria-Magyarországgal szemben. A német kancellár az 1878–1879. évi bismarcki terveken túlmutató szövetség új formáját az antanthatalmak tartós fenyegetésével indokolta, amelyek vereségük után is ellenségek maradnának. Németországot a három ellenség új támadásától „csak az áthatolhatatlan közép-európai blokk alakítása" óvná meg, amely a biztos békekorszak „valamennyi fejlődési lehetőségét" is megnyitná.[12]

Friedrich Naumann 1915 nyarán megjelent *Mitteleuropa* című könyvében Közép-Európa magját a Német Birodalom és Ausztria-Magyarország közösségében látta, amely szövetséges Olaszországgal, az Oszmán Birodalommal és lehetőleg a skandináv

[7] Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990).* Aula Kiadó, Budapest, 2004. 71.
[8] Németh 2001: 161–162.
[9] Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn – PA AA (B), R 2592. Németh 2001: 175–179.
[10] Németh 2001: 161.
[11] Uo. 163.
[12] Uo. 163–164.

és Benelux országokkal is. A közép-európai államszövetség „elkerülhetetlensége" mellett érvelve külpolitikai indokai között kifejtette, hogy a kis államoknak nincs egyéb választásuk; Ausztria-Magyarország nem állhat meg önmagában, s Németország természetes szövetségese; a terv megvalósulása megmentené Magyarország területi integritását a nemzetiségek elkülönülési törekvéseivel szemben, Magyarországnak biztosítaná a világhatalomban való részvételt. Gazdasági érvei szerint Németország biztosítja Ausztria-Magyarország gabonafelvételét, a német tőke beáramlása pedig meggyorsítja a nagyipar kialakulását. Ily módon az elmaradt magyar mezőgazdasági termelést hamarosan európai színvonalra lehet emelni. Az államszövetség megszünteti a kivándorlást, s munkalehetőséget teremt az agrárproletariátusnak. Javaslatai a két monarchia közös újoncozását, katonai ellenőrzést, külpolitikát, vasúti- és folyamszabályozást tartalmaztak. Azonos pénz- és mértékrendszert, bank- és kereskedelmi jogot, s arányos katonai teherviselést helyeztek kilátásba. Kölcsönösen szavatolnák az államadóságot, azonos vámok és közös vámhivatal működne, s megegyezne a munkásvédelmi- és egyesülési jog is.[13]

Friedrich Naumann mind aktívabb lett a Közép-Európa-tervezésben és annak népszerűsítésében, s közvetlen kapcsolatot tartott a Külügyi Hivatallal és a kancellárral. 1916 augusztusában elkészítette *Bulgária és Közép-Európa* című tanulmányát, majd 1917 májusában *Közép-Európa és Lengyelország*[14] című emlékiratát. Egyúttal aktív tanácsadója lett az időközben megalakult a 22 fős Arbeitsausschuß für Mitteleuropa-nak (Közép-Európa Munkabizottság), amely Bethmann Hollwegnek is megküldte a Lengyelországról szóló emlékiratot. Ebben a német területek megnövelésével igyekeztek biztosítékot teremteni az 1914. évihez hasonló támadásokkal szemben. Hozzáfűzte, hogy rövid időn belül a közép-európai valuta kérdésében is emlékiratot juttatnak el a birodalmi hivataloknak.[15] A Munkabizottság 1917. évi szórólapján azt hangsúlyozta, hogy a „központi hatalmak… mint örökké összetartozók, s a békében is együtt masíroznak, vagy bizalmatlan szerződő partnerként elválnak egymástól… A jövő béketárgyalásain is zártan, egységesen lépnek fel."[16]

## A Német–Osztrák-Magyar Gazdasági Szövetség tevékenysége (1913–1918)

1913. szeptember 12-én Lipcsében a szász királyi kormány különleges támogatásával megalakult a Német–Osztrák-Magyar Gazdasági Szövetség (Deutsch-Österreichisch-Ungarischer Wirtschaftsverband–DÖUW), azzal a céllal, hogy az áruforgalmukban, a valutaingadozásban, a vámkérdésekben, stb. jelentkező kisebb-nagyobb nehézségeket megoldja, s a két szövetséges birodalom szálait szorosabbra fonja. Kezdetben egyfajta

[13] Uo. 164–165.

[14] PA AA (B), R 2592. Geheime Akten. Friedrich Naumann: Mitteleuropa und Polen. 11. pp. (Berlin, 1917. május 21.)

[15] Uo. R 2597. Geheime Akten. Friedrich Naumann levele Zimmermann külügyi államtitkárhoz (1917. május 24.)

[16] Uo. A *Mitteleuropa* szórólapja

aprómunkával igyekeztek enyhíteni az 1902–1904 közötti vámtarifa-megállapodások hatását s csökkenteni a kereskedelmi szerződés hátrányos hatásait. Később, az első világháború éveiben különböző közép-európai gazdasági elképzeléseket, terveket és teendőket, a hadigazdaságból a békegazdaságba való átmenet intézkedéseit, a békegazdaság gazdaságpolitikájának arculatát, a közép-európai nagy vízi közlekedési útvonal létesítésének részleteit, stb. vitatták meg.

Tagjai lehettek testületek, de magánszemélyek is. A testületek között a szászországi és türingiai ipari és kereskedelmi testületek voltak többségben, de az ország többi részének gazdasági élete is képviseltette magát.[17] A szövetség elnöke Dr. Paasche, a német Reichstag első alelnöke lett; az osztrák szövetség vezetője Max Friedmann lett. Magyarországon majd csak 1917 elején alakult meg a Magyar–Német Gazdasági Szövetség Dr. Madarassy-Beck Gyula[18] elnökletével. A három ország önállóan szerveződő és egymással szoros kapcsolatban lévő szervezetei először 1917 júniusában Budapesten tanácskoztak. Az 1917. novemberi hamburgi tanácskozás idejére a Szövetség taglétszáma ezer fölé emelkedett.

Dr. Kobatsch, a Német–Osztrák Gazdasági Szövetség ügyvezetője az 1915. novemberi drezdai tanácskozáson három általános axiómát fogalmazott meg, amelyet szem előtt kell tartaniuk:

– a külpolitika manapság jellegét illetően gazdaságpolitika; ezt igazolják a háború gazdasági okai, az ellenfél által alkalmazott gazdasági fegyverek és az ökonomizálódási folyamat,

– a Német Birodalom és Ausztria-Magyarország politikai-katonai szövetsége a háború után is első számú politikai szükségszerűség lesz,

– az egymással szoros politikai-katonai szövetségben álló államok többé nem folytathatnak tartósan elkülönülő kereskedelmi- és gazdaságpolitikát, hanem e téren is szövetkezniük kell. A gazdasági kapcsolatok szabályozása a politikai szövetség fenntartásának legfontosabb feltétele.[19] Úgy vélte, hogy a 120, s az újabb szövetségesekkel együtt esetleg 140 milliós egységes gazdasági terület kereskedelempolitikai vonzereje a térséget a legnagyobb gazdasági hatalmak sorába emeli. További előnye még a gazdasági munkamegosztás lehetősége, a javak termelésének specializációja, a meglévő és majdan fejlesztendő vízi és szárazföldi közlekedési eszközök gazdaságosabb kihasználása, a tőkefelesleg szövetséges

[17] Stenographischer Bericht über die Verhandlungen des Deutsch-Österreichisch-Ungarischen Wirtschaftsverbandes am Montag, den 29. November 1915 in Dresden betr. die zukünftigen wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn in Anwesenheit zahlreicher Industrieller und Wirtschaftspolitiker aus Österreich und Ungarn. Berlin, 1916. 7–8.

[18] Madarassy-Beck Gyula, báró (1873–1939): bankár, nagytőkés. Ügyvédi oklevéllel 1899-ben a Magyar Agrár- és Járadékbank Rt. szolgálatába lépett. 1900-tól a Magyar Jelzálog–Hitelbank Rt. vezértitkára, majd vezérigazgatója, 1917-től 1925-ig elnök-vezérigazgatója. 1910-től 1918-ig nemzeti munkapárti programmal országgyűlési képviselő, 1920 – 1939-ben a Magyar-Olasz Bank alelnöke, a Magyar Kereskedelmi Csarnok elnöke. 1906-ban báróságot kapott.

[19] Stenographischer Bericht 1916: 21.

országokban való felhasználása, az élelmiszerekkel és nyersanyagokkal való jobb ellátottság, valamint egy közös, ezért sokkal gazdaságosabb tartalékgazdálkodás kialakítása.[20] Az egész kereskedelempolitikai terv a kifelé folytatott közös, egységes kereskedelmi politikára, vagyis az egységes külső vámtarifára épült. A drezdai tanácskozás megerősítette a szövetség korábbi határozatát, amely a két központi hatalom gazdasági szövetségét s hosszú távra biztosított közös kereskedelmi politikáját sürgette. Egységes, külső vámtarifa-megállapodást szorgalmaztak, amelynek vámtételei még eltérnek a két területen; a gazdasági fejlettség eltéréseit pedig kiegyenlítő vámokkal oldanák fel.[21] A szövetség igényt tartott nagy ipari, kereskedelmi, kisipari és mezőgazdasági szervezeteinek részvételére a két monarchia jövendő gazdasági kapcsolatairól folyó tárgyalásokban, német szövetségeseivel együtt.[22]

A küldötteknek Dr. Gratz Gusztáv[23] magyar parlamenti képviselő, a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke ismertette a gazdasági összefogás magyarországi helyzetét és legújabb fejleményeit. A különböző szövetségeket képviselő magyar résztvevők egyetértenek azzal – mondta –, hogy lehetőleg létre kell hozni Németország és Ausztria-Magyarország belső közösségét, de megítéléseik eltértek a hozzá vezető utakról. Ezért csak azt ígérhette meg, hogy tudomásul veszik a határozati javaslatot, ismertetik a magyar szövetségekkel, s azon lesznek, hogy megvalósuljon a határozatok szelleme. Kifejezte reményét, hogy rövidesen megalakul a magyar–német gazdasági szövetség is.

Cáfolta a Németországban széles körben elterjedt véleményt, miszerint főleg Magyarország gördít akadályt a két szövetséges központi hatalom közeledésének nagy gondolata elé. E véleményt teljesen alaptalannak tartotta. Hiszen Magyarország messze legerősebb termelési ágazata a mezőgazdaság, s e fórumon nem tudnak olyan közeledési javaslatot kidolgozni, amelyet a magyar mezőgazdaság pusztán saját gazdasági érdekéből ne támogatna. De ez a feltételezés a magyar ipar érdekéből nézve sem áll meg. A magyar ipar részben mezőgazdasági ipar, ezért rá szintén a mezőgazdaságra vonatkozó megállapítások érvényesek. A mezőgazdasághoz nem kapcsolódó iparágakat pedig levédik az osztrák ipar megfelelő ágai. A különbség csak az, hogy a magyar ipar hozzászokott a nála nyolcszor erősebb osztrák iparral folytatott szabad konkurenciához, miközben az osztrák ipar erősebb konkurensével, a német iparral szemben vámvédelemben részesül.[24]

Megállapította, hogy a Németországból származó behozatal több viszonylatban növekedett, miközben a magyar kivitel csökkent. Így összességében a Németországgal folytatott kereskedelmi forgalom Magyarország számára kedvezőtlen irányba tolódott el. A termelési feltételek kiegyenlítését és saját termelésünk olcsóbbá tételét Gratz a

[20] Uo. 24.
[21] Uo. 25.,30.
[22] Uo. 30–31..
[23] Gratz Gusztáv (1875–1946): magyar publicista, politikus. 1917-ben magyar pénzügyminiszter. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását követően 1921-ben a független Magyarország külügyminisztere. 1924–1938 között a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület elnöke.
[24] Stenographischer Bericht 1916: 33.

nagyobb piacban látta, amely csak úgy érhető el, ha megélhetési költségeinket megfelelő szintre csökkentjük; adórendszerünket Németországhoz hasonlóan összhangba hozzuk a terhelhetőséggel; a nyersanyagok árát megfelelően csökkentjük; ügyes és nagyobb teljesítményre képes munkásságot teremtünk.

Elismerte, hogy Németország és Ausztria-Magyarország gazdasági közeledése feltehetően rendkívüli előnyöket kínál Ausztria és Magyarország ipari és mezőgazdasági érdekei számára. Ugyanakkor leszögezte, hogy a termelési feltételek kiegyenlítése hosszabb átmeneti időt vesz igénybe, mialatt az osztrák és magyar ipar védővámrendszerét fenn kell tartani.

Gratz konkrét, alapos, szakszerű javaslatokat és bírálatot tett, s megértést kért a magyar álláspont iránt. A két monarchia gazdasági egyesítésére az alábbi javaslatokat tette:

1. egységes vámtervezet kidolgozásával egyetértésre kell jutni a különböző vámtörvényeket illetően, megteremtve azokat a kereteket, ahol aztán fokozatos közeledéssel megindul a két gazdasági terület közelítése egymáshoz,
2. arra kell törekedni, hogy a vámtarifából kikapcsolják azokat a vámokat, amelyek nem védenek tényleges termelési érdekeket,
3. szerződésben rögzítendő a Németország és Ausztria-Magyarország közötti kölcsönös előnyben részesítés ügye is,
4. a Németország és Ausztria-Magyarország gazdasági életét és gazdasági törvénykezését érintő kérdések nemzetközi jogi szabályozása,
5. a közös kereskedelmi politika jellegének és módjának kereskedelmi szerződésben való rögzítése.[25]

A drezdai Gustav Stresemann, a Nemzeti Liberális Párt (Nationalliberalische Partei) Reichstag-képviselője előbb méltatta Friedrich Naumann éppen megjelent, rendkívül szellemesen, élvezetesen megírt, a német nyelv minden szépségét megcsillantó *Mitteleuropa* című könyvét, amelynek elolvasását valamennyi résztvevőnek ajánlotta.[26] Feltételezte, hogy a világháború után új világgazdasági képződmények jönnek létre, s a jövőben meg kell tanulni földrészekben gondolkodni. A létrehozandó gazdasági blokkot annak a tagadhatatlan ténynek állította be, hogy ellenfeleik – még ha nem is folytatnak a jövőbe mutató közös kereskedelmi politikát –, már most elég nagyok és erősek, hogy hatalmas gazdasági területeket állítsanak a központi hatalmakkal szemben. Először Angliát említette, amely gyarmataival a világ nagy részét uralja, s kétségtelenül tovább akarja szilárdítani a gyarmataival meglévő politikai és kereskedelempolitikai kötelékeket. A nagy orosz birodalom kereskedelmi szerződéseiben már békeidőkben bizonyos autarkiás előkészületeket tett, s növelni szándékozik a vámfalakat. Franciaországot és gyarmatait azért ugrotta át, mert azok a német értékesítés számára korábban jelentéktelenek maradtak. Harmadik nagy, új világgazdasági alakulatként már a háború alatt a gazdasági pánamerikanizmus jelentkezett. Utalt arra, hogy a Julius Wolf által már 1904-ben megalakított Közép-

[25] Uo. 36–37.
[26] Uo. 43–44.

európai Gazdasági Szövetség tevékenysége is az amerikai veszély elleni európai nagyállami összefogásra irányult. Kétségtelen – mondta –, hogy a háborúban meggyengült Európának a béke éveiben minden erejére szükség lesz, hogy a világháborúban az Anglia mellett a kolosszális mennyiségű kereskedelmi felesleggel rendelkező Egyesült Államokkal felvegye a versenyt.[27]

Lehetséges, hogy európai ellenfeleink is egyesítik gazdasági erejüket – folytatta –, s a politikai gyűlölet gazdasági bojkottá alakul. Ez a háború gazdasági háború, ahol a hadseregek harcai mellett törvénykezési harcok, blokádharcok, bojkott-harcok is folynak ellenünk, amelyet ellenfeleik a háború után is folytatni kívánnak. Végzetes hibának tartotta, ha tétlenül szemlélnék, ellenfeleik miként hozzák létre gazdasági tömörülésüket.[28]

Szükségesnek tartotta a semleges országok megnyerését is, s azt tanácsolta, ajánlják fel nekik 120 milliós fogyasztási területüket. Azt javasolta, hogy a kedvezményes vámok (az osztrák és magyar szóhasználatban preferenciális vámok) gondolatát váltsák fel a gazdasági szövetség és a közös kereskedelmi politika gondolatával.[29]

Stresemann szerint már most plasztikusan kirajzolódik egy nagy, hatalmas gazdasági terület, amely a háborúban is független Angliától. „Nem gondolunk arra, hogy valamikor is feladjuk a világpiacért folyó harcot. Amikor az első német kereskedelmi gőzös elhagyja Bremerhavent vagy Cuxhavent, megkezdjük a harcot Angliával Észak- és Dél-Amerikáért, s az egész világért. Ha nem ezt tennénk, ha nem ez lenne az akaratunk, akkor a világháborút katonailag megnyernénk, de gazdaságilag elveszítenénk."[30]

A Gazdasági Szövetség 1917. februárban Berlinben tartott ötödik ülésén elfogadta a vám- és gazdasági szövetség elveit, s különös figyelmet fordított a kereskedelempolitika közös vonásaira. Ezek jellegükben megegyeztek az 1917 közepén folyó német–osztrák-magyar kereskedelempolitikai tárgyalások alapgondolataival.[31]

A Gazdasági Szövetség hatodik ülését 1917. június 23–24-én Budapesten tartották, s témája az átmeneti gazdaság közös és egységes eljárásainak megvitatása volt. Olyan körülmények között, amikor „egy közeli béke áldásáról" még semmit sem tudtak, s a központi hatalmak számos reményükben csalatkoztak – fejtegette az első ülésen báró Dr. Madarassy-Beck Gyula, a német–magyar szövetség elnöke. Az oroszországi változásokról még nem volt világos képük, a nyugati fronton tovább tartott az antant elkeseredett offenzívája, s április 6-án az Egyesült Államok is hadat üzent Németországnak. Az antant mesterkedései közé sorolta Németország diplomáciai elszigetelésének „török mestermunkáját" a háború előtt, a központi hatalmak

[27] Uo. 44–45.
[28] Uo. 46.
[29] Uo. 47–48.
[30] Uo.
[31] Stenographischer Bericht über die Verhandlungen des Ungarisch-Deutschen Wirtschaftsverbandes, des Deutsch–Österreichisch-Ungarischen Wirtschaftsverbandes und des Österreichisch-Deutschen Wirtschaftsverbandes am 23. und 24. Juni 1917 in Budapest, betr. Das gemeinsame Vorgehen in Fragen der Übergangswirtschaft. Budapest, 1917. 14–15.

hermetikus elszigetelését az angol blokád és a semleges országok hallatlan zsarolása révén, valamint elszigetelési törekvéseik harmadik lépését a párizsi konferencián, Németország és Ausztria-Magyarország gazdasági bojkottját a békekötés után s teljes kikapcsolását a világkereskedelemből. Önkritikusan elismerte, hogy lebecsülték Anglia hallatlan energiáit, s egyenlőtlen gazdasági küzdelem folyik, mert az ellenfelek lakosságuk létszámában és országaik kiterjedésében nagy fölényben vannak. A rendkívül megerősödött Egyesült Államokkal szemben előkészületeket kell tenni: főleg az erőket kell egyesíteni.

A két monarchia gazdasági szövetkezésének szükségszerűsége megköveteli, hogy az új békegazdaság kialakításában a legteljesebb egyetértésben cselekedjenek és közösen rögzítsék a hadigazdaság leépítésének elveit. Ennek középpontjában a hadsereg demobilizálása, a munkáskérdés, a nyersanyagellátás és a pénzügyi kérdések álltak. A nyersanyagellátás ügye jóval kisebb jelentőségű volt Magyarország esetében, mint Németországot és Ausztriát illetően, de a pénzügyi kérdéssel együtt csak teljes egyetértésben lehet kielégítő megoldást találni rá. [32]

Lánczy Leó, a Budapesti Ipari- és Kereskedelmi Kamara elnöke azt fejtegette, hogy az átmeneti gazdaság rendszerének rögzítése a békegazdaság definitív helyreállításának alaköve. Ennek a legrövidebb idő alatt meg kell történnie, s végcélja a kereskedelmi szabadság helyreállítása és az ipari termelés szabadsága. Mindez állami érdeket is szolgál, s lehetővé teszi a lakosság millióinak kielégítő ellátását.[33]

Dr. Paasche, a hármas gazdasági szövetség német elnöke is abból indult ki, hogy a békekötés után azonnal meg kell szüntetni a gazdasági küzdelmet, de ez kemény harcot jelent majd a váratlanul erősnek és gátlástalannak mutatkozó Angliával szemben.[34] Max Friedmann, az Osztrák–Német Szövetség elnöke sem fukarkodott Anglia felemlegetésével, és ismét megerősítette a közép-európai összefogás tényleges élét: „Az általunk tervezett Közép-Európa nem öncélúan alakul meg, hanem egész Európa kultúrájának szükségszerűségeként, amely védekezik Albion tartósan hitszegő terveivel, s a hitszegő Albion méltó szövetségesével, Amerikával szemben.”[35]

Gustav Stresemann referátumában referátumából aggodalom áradt a jövőt illetően. Ugyan a mielőbbi békekötést kikényszerítő tényezőnek nevezte, hogy a központi hatalmakat katonailag még a földgolyó koalíciója sem képes legyűrni; a korlátlan tengeralattjáró háború meghirdetésével az offenzíva gazdasági vonatkozásban is kezükbe került; az oroszországi nagy történelmi átalakulás nyomán ott véget ér majd a háború. Az átmeneti gazdaság már nevében is jelzi – folytatta – egész gazdasági életünk forradalmasítását, hiszen lehetetlennek tűnik a korábbi viszonyok egyszerű helyreállítása.

Az átmeneti gazdaság kereskedelempolitikai viszonyait csak ideiglenesen rögzítené, s a végleges döntést csak néhány év után hozná meg. Ő is felemlegette Angliát, amely mindent elkövet majd Németország gyengítésére. A párizsi gazdasági konferencia, s azt megelőző interparlamentáris konferencia anyagairól elmondta, hogy Anglia,

[32] Uo. 14–15.
[33] Uo. 21–22.
[34] Uo. 26.
[35] Uo. 27.

Franciaország és Olaszország képviselői mindenütt hangsúlyozták: védekezniük kell Németország és szövetségeseivel szemben. Idézett egy francia küldöttet, aki szerint „tisztában kell lennünk azzal, hogy a németek a béke első napján milliárdos nagyságrendben dobnák át áruikat a határon." Egy másik francia résztvevő szerint Németország állítólag 7,5 milliárdnyi árut halmozott fel, amelyet a béke pillanatában olcsón átdob a határon. [36]

Kétségtelenül sokkal komolyabban kell venni azonban a jövőben megerősödő Angliát, amely hatalmas gyarmatbirodalmával közös hadsereget állít fel, közös pénzügyi és vámpolitikát folytat, amely Németország ellen irányul. Számolni kell azzal is – ismételte meg a régi félelmeket –, hogy a háború után a gazdaságilag és pénzügyileg kivérzett Európa egy gazdaságilag még inkább megerősödött Amerikával áll szemben. „Számolnunk kell azzal, hogy a nagy világpiacon, ahol Amerikával kell versenyeznünk, a nagy, milliós üzletek során a megbízó egyidejűleg a vállalkozó pénzügyi biztosítékát is kéri, ahol gyengébbek leszünk, mint a múltban…"[37] Kétségtelenül gyengülnek exportunk lehetőségei, ha elvágnak bennünket gazdasági kapcsolatainktól. Ezt még valuta- és nyersanyag-problémák is tetézhetik. Összefoglalóan e kérdéskörről csak annyit mondhatott: gazdaságilag nagyon súlyos csomaggal nézünk az új idők elé, s az országok ne várjanak a békekötésig, hanem kölcsönösen enyhítsenek egymás terhein.[38]

A szociálpolitikai teendőket csak röviden érintette, mert e vonatkozásban szerinte az ellentétek egyáltalán nem jelentősek, sem a kormányok, sem a kormányzottak között. Sokkal nagyobb gondot jelenthet majd a munkaerőhiány. Az államosított üzemektől és „az export birodalmi szintű államosításától" azonban nagyon óvta a jelenlévőket.[39] A gazdaságot ért háborús rombolás ellenére mégis azt remélte, hogy „a jövőnkért, népeinkért és államainkért vállvetve folytatott harcból erősebben és szabadabban kerülünk ki, mint egykor voltunk."[40]

A Szövetség 1917. november 16–17-én Hamburgban rendezett hetedik tanácskozásán már több száz küldött vett részt: Magyarországról 45, Ausztriából 80, Németországból 250 résztvevő érkezett.[41] A tanácskozás hangulatán és programján érződött a katonai helyzet javulása, amely bizonyos optimizmusra adott okot. Még akkor is, ha az antant országok párizsi gazdasági konferenciájának határozatai szerint „meg akarják tagadni tőlünk a legnagyobb kedvezmény elvét; nem akarnak az iparunk számára annyira szükséges nyersanyagot szállítani; közlekedésünket, kereskedelmünket és hajózásunkat különleges előírások és felügyelet alá kívánják helyezni."[42]

---

[36] Uo. 31.
[37] Uo. 33.
[38] Uo. 36.
[39] Uo. 44.
[40] Uo. 49.
[41] Stenographischer Bericht über die Verhandlungen des Deutsch–Österreichisch-Ungarischen Wirtschaftsverbandes in Berlin mit dem Österreichisch-Deutschen Wirtschaftsverbande in Wien und dem Ungarisch-Deutschen Wirtschaftsverbände in Budapest am Freitag, den 16. November 1917 und Sonnabend, den 17. November 1917 in Hamburg (7. gemeinsame Sitzung), Berlin, 1918. 15–16. o.
[42] Uo. 10.

Max Friedmann az osztrák delegáció nevében örvendezett „az osztrák Adria biztosításának", s a Boszporusz „kéz a kézben" történő korábbi felszabadításának; „így a szövetségesek kezei már Hamburgtól és a Keleti-tengertől Triesztig és Konstantinápolyig érnek!"[43]

Madarassy-Beck Gyula azért aggódott, hogy „a háborúban rendkívül megerősödött az állam hatalma, s az egész gazdasági élet, a termelés, a kereskedelem és a fogyasztás nagy részben kezébe került. Itt Hamburgban jelentsük ki határozottan, hogy ezen állami imperializmus csak addig tarthat, amíg a közjó abszolút kényszerítő indokai ezt igazolják, s hogy mi államaink erőteljes, regenerálódó gazdasági fejlődését az állami beavatkozás leépítése után csak a magánvállalkozási szellem teljes szabadságától várjuk."[44] Lehetséges, hogy még sokáig és keményen kell a békéért küzdenünk. Gyakorta úgy érzi magát az ember – mondta –, mint a babiloni tornyot építő népek. Mi és ellenségeink egy nyelvet beszélünk, de kölcsönösen nem érthetjük meg egymást. Amit odaát mondanak, szinte mindig csak ökölbe szorított kézzel hallgatjuk. Olyan, mintha a Riga és a Fekete-tenger, s a Fekete-tenger és Ostende és Velence közötti frontokat nem azonos típusú emberek, hanem különböző égitestek lakói választanák el egymástól. „De minden nap sokasodnak a jelek, hogy ezúttal mégis másként lesz. Oroszországban parttalan forradalom bontakozik ki, Olaszország demoralizálódott győztes hadjáratunk hatására. Tovább kell harcolnunk, míg a kijózanodás e pszichózisból napvilágra kerül, s előkészítjük a háború utáni gazdaságunk újjászületésének nagy munkáját."[45]

Itt vitatták meg az Elba–Odera–Duna nagyhajózási útvonal kiépítésének tervét is. A német vízi utak kiépítéséről és a hajózási adók növeléséről Németországban már 1911. december 24-én birodalmi törvény született. A számos elképzelés közül igazából két terv állt az előtérben: a nyugat-keleti kapcsolatot létesítő Rajna–Majna–Duna vízi út, valamint a Közép-Európa északi részét a délkelettel összekötő Elba–Odera–Duna vízi út terve. A Majna hajózhatóvá tételének folytatása és a Majna–Duna-csatona révén a rajnai hajózás mélyen benyúlna Németország déli részeibe s ott kapcsolódna a dunai vízi úthoz.

1917 februárjában Bajorországban végül törvényjavaslat készült a Rajna–Majna–Duna nagyhajózási útvonal létrehozásáról. A lépés fő célja „Amszterdam, Rotterdam és Antwerpen kikötők gazdasági befolyásának kibővítése", vagyis a német tengeri kikötők összekapcsolása volt a Dunával. Az Északi-tengert a Fekete-tengerrel összekötő projektre 650 millió márkát szántak.

A nagy hajózási tervről a hamburgi tanácskozáson többen referáltak. Otto von Schneller bécsi udvari tanácsos abból indult ki, hogy a háború után várható világpiaci konkurencia-harc, az állami igazgatás növekvő pénzszükséglete (rokkant- és munkásellátás, újjáépítés, stb.) a központi hatalmak erőit arra kényszerítik, hogy új bevételi forrásokkal erősítsék a népgazdaságot és növeljék a népgazdaság vagyonát. Erre három lehetőséget említett: a hazai ipar erősítését, hogy megőrizze versenyképességét a világpiacon; a meglévő természeti kincsek jobb kihasználását,

[43] Uo. 17.
[44] Uo. 19.
[45] Uo. 19–20.

valamint a mezőgazdaság termelési és építési feltételeinek könnyítését; eddig kevésbé számításba vett ősi termelési területek bekapcsolását és felzárkóztatását, amelyek iparukat – amennyire lehet – függetlenítik a tengerentúli piacoktól. Vagyis a termelés olcsóbbá tételéről, a föld elfekvő kincseinek felértékeléséről, a hazai ipar számára szükséges nyersanyagok új lelőhelyekről történő, lehetőleg gazdaságos beszerzéséről van szó. Eközben fontos szerephez jut a szállítási költségek csökkentése, amely a tömegcikkek esetében alapvető fontosságú. További feladat új közlekedési útvonalak létrehozása az újonnan csatlakozó termelési helyekhez, elsősorban a Közel-Kelethez.[46]

A vasút azért nem tudja megoldani ezeket a közlekedési feladatokat, mert a vasúti tarifa és egyéb tarifák érzékeny áremelése olyan megterhelést jelent az ipar számára, hogy kénytelenek az eddigi szállítási útvonalak kiegészítését keresni teheráruik számára. A háború azt is nyilvánvalóvá tette, hogy a vasút a kiemelten kezelt katonai szállítások mellett képtelen megfelelni a polgári teherforgalom elvárásainak. A szállítási költségeket egyedül a vízi szállítás csökkentheti, amelynek kiépítését nélkülözhetetlennek tekintette.[47]

Az Elba–Odera–Duna vízi út létrehozása abból a felismerésből indult ki, hogy a dunai hajózásból hiányzanak a völgyeket összekötő szállítások; az új vízi úton nagy mennyiségben lehetne szállítani a felső-sziléziai, a morva-ostravai és a galíciai medence szenét és kokszát, a vasipari termékeket, cinket, ólmot, valamint a sziléziai ipar áruit. A völgyeket összekötő forgalom növekedése mérsékelné a dunai szállításokat, s a vízi úton közelebb kerülnének Steiermark nagy vasérctartalékai az osztrák és német ipari területekhez.[48]

A kiépítendő vízi utak teljes hossza 566 km, szintkülönbsége 506 méter lenne, amelyet 84 zsilipkamrával (1,7–10 méter mély) egyenlítenének ki. Általánosan használatos hajótípusnak a dunai hajózásban különösen bevált, ún. 670 tonnás hajót (63,1 m hosszú, 8,24 m széles, 1,8 m mély merülésű) fogadták el. A hajótársaságok uszályhajóinak többsége megfelelt e típus műszaki jellemzőinek.[49]

A Kelettel és a Közel-Kelettel összekötő vízi útvonalak bővítésre is lehetőséget kínálnak: a Duna–Odera csatornát folytatni lehet a Visztula irányába, amely az osztrák Morvaország és Szilézia kiterjedt szénmezőit összekötné a Monarchia szívével, s az osztrák csatornák így Németország számára is átmenő forgalmat biztosítanának.[50]

Vágó József, a budapesti Kereskedelmi- és Iparkamara titkára méltatta a projektet, majd a magyarországi vízi közlekedés hosszabb múltra visszanyúló helyzetét elemezte. Eközben ünneprontásnak is felérően kifejtette, hogy a vízi közlekedés politikáját össze kell kapcsolni a központi hatalmak külkereskedelmi politikájával, különben árt Magyarország gazdasági érdekeinek. E csatornák ugyanis erősítenék a magyar mezőgazdaságnak konkurenciát jelentő balkáni államok agrártermékeinek német piacra jutási lehetőségét. Sérülnének ipari export-céljaik is. Németország számára az egész világpiac nyitva áll. A magyar, de az osztrák ipari termékek számára csak a

[46] Uo. 55–56.
[47] Uo. 56.
[48] Uo. 34–35.
[49] Uo. 64.
[50] Uo. 67.

Balkán, „csak egy egészen kicsiny hely maradt a nap alatt." Eddig bizonyos mérvű előnyt élveztek, hogy a Dunán valamivel olcsóbban szállíthatták ipari termékeiket a térségbe, mint Németország vasúton. A német vízi utak összekapcsolása a Dunával azonban megszüntetné még ezt a kis előnyt is.[51]A tanácskozás elnöke megjegyezte, hogy a beszámoló első felével egyetért, második részében azonban Vágó „egy kis vermutot töltött a borba, és sokak véleményétől eltérően" beszélt.[52]

A második tárgyalási napon megérkezett II. Vilmos császár üdvözlő távirata, aki biztosította a tanácskozást, hogy a közös gazdasági és közlekedéspolitikai érdekek támogatásában kormányával együtt örömmel részt vesz.[53] Majd a tanácskozás elfogadta az alábbi határozatot: „A Német–Osztrák-Magyar Gazdasági Szövetségek hangsúlyozzák, hogy a háború után haladéktalanul meg kell kezdeni a Németország és Ausztria-Magyarország közötti hatékony vízi összeköttetés helyreállítását. Gazdaságilag legfontosabb és legsürgősebb összeköttetésként az Elba–Odera–Duna és a Rajna–Majna–Duna csatorna jön számításba."[54]

Második nagy témakörként a központi hatalmak tengeri érdekeit vitatták meg. Dr. Johann Auspitzer, az Österreichischer Lloyd igazgatója a háború utáni idők első követelményének a világforgalomba való ismételt visszatérésüket tekintette. Németországgal összevetve egyébként lenne mit fejleszteni: a német külkereskedelem értéke 70 millió lakosnál Koronában számítva 25 milliárd volt, míg Ausztria-Magyarországé 50 millió lakosnál 6 milliárd.[55] Előkészületeket kellene tenni az export-szervezet létrehozására, s a békeszerződésekben el kell érni a közlekedés elvi szabadságát. Pontosítani kell azt is – vetette fel –, mit is értünk igazából az átmeneti gazdaság fogalmán.

Dr. Kovács József, az Adria magyar hajózási részvénytársaság igazgatója tájékoztatta a résztvevőket a magyar hajózás alapvetően eltérő jellegéről és törekvéseikről. Magyarország csak egyetlen jelentősebb kikötővel, Fiuméval rendelkezik, amely kívül esik a világforgalomtól. Az ország belsejével való összeköttetés rendkívül nehézkes, mert nem áll rendelkezésre elegendő vízi út és megfelelő vasúti összeköttetés. Ezért tengeri hajózásunkat mesterségesen hozták létre és tartják életben, s így állami támogatásra szorul.[56]

A háború kizárta hajózásunkat a világforgalomból, s reményei szerint a béketárgyalások ismét visszaadják szabadságát. Abból indult ki, hogy a békekötés felszámolja a nemzetközi hajózási forgalom valamennyi akadályát. Kérte, ne engedjenek „az átmeneti gazdaság tudósainak", s feleslegesen ne verjék béklyóba a hajózást. A békefeltételekben rögzíteni kell, hogy az export és az import a háború befejeződése után legfeljebb egy évig álljon nemzetközi bizottság felügyelete alatt, amely az áruk igazságos felosztását felügyeli. Ez a bizottság lenne a népek ligájának első szuper-nacionális autoritással rendelkező szerve, amely megmenti Európát a

[51] Uo. 80–81.
[52] Uo. 81.
[53] Uo. 94.
[54] Uo. 113.
[55] Uo. 117.
[56] Uo. 125–126.

fenyegető szenvedéstől. További fontos kérdés lenne kereskedelmi flottánk rekonstruálása és bővítése. Magyarország jóval nehezebb helyzetben van Németországnál és Ausztriánál. Nem rendelkezik megfelelő hajóépítő iparral, ezért e vonatkozásban Ausztria közeledő álláspontjával számolnak. Azt remélte, hogy a háború után nagymérvű visszavándorlás indul meg az országba, s ezek a német hajótársaságok (Hamburg–Amerika-Linie és a Norddeutscher Lloyd) járatain térnek vissza régi hazájukba.[57]

B. Huldermann, a Hamburg–Amerika-Linie hajózási társaság igazgatója bevezetőben megemlítette, hogy a háború előtt a német kereskedelmi flotta legvirágzóbb konjunktúrája csúcsán állt, amelyet a háború sohasem látott mélységekbe taszított. A nemzetközi erőviszonyok eltolódása miatt megfogyatkozott német hajózás a pénzügyileg megerősödött semleges államok hajózásával áll szemben. Messzemenően meggyengült a tengerentúli kereskedelem. A háború miatt teljesen összeomlott a világméretű forgalom. Attól tartott, hogy további nehézségeket okoz majd az átmeneti gazdálkodás és a népgazdaság helyreállítása is, mert tartalékaik erősen megcsappantak. „Hozzá kell szokni a gondolathoz, hogy a háború után nem lesz lehetséges apáink nyomán tovább vándorolni és a szétszakított szálakat egyszerűen ismét összekötni, hanem kereskedelmünk és közlekedésünk számára teljesen új orientációt kell keresnünk."[58]

A tanácskozás végén elfogadott határozat „a központi hatalmak lehetőleg szoros egyesülését sürgeti a közlekedés, különösen a hajózás terén;" az újjáépítés kölcsönös támogatását célzó másik határozat pedig kimondta, hogy „az átmeneti gazdaság kérdései kölcsönös egyetértésben oldandók meg és mielőbb megnyílik a szabad gazdasági tevékenység."[59]

## A Közép-Európa tervek meghiúsulása

A Közép-Európa tervek a német–osztrák-magyar politikai és gazdasági kapcsolatok szorosabbra fonásáról és vámszövetségük létrehozásáról végül is nem váltak valóra. A két monarchia viszonyát mindinkább a német katonai vezetés egyre agresszívabb, hatalompolitikai megfontolásokból táplálkozó álláspontja határozta meg, amely félresöpörte a közép-európai összefogás gazdasági érveit és megállapodásait, s a Monarchiát szinte vazallusi szerepbe szorította. Az egyes országok katonai megszállásakor pedig már nem volt szükség gazdasági szerződésekre. Folytonos súrlódásaik miatt a háború végére mindössze a két monarchia szövetségi szerződésének aláírásáig jutottak el. De ennek megvalósulását és esetleges közép-európai kiterjesztését 1918. október-novemberben a központi hatalmak balkáni katonai összeomlása és azt követően pedig a két császárság összeomlása, majd a Párizs környéki békék (1919–1920) meghiúsították.

[57] Uo. 130–131.
[58] Uo. 140.
[59] Uo. 146–147.

Politikailag a két monarchia elsősorban a közösen megszállt Lengyelország jövőjének ügyében ütközött össze. 1916 februárjára Németország végleges fordulatot hajtott végre Lengyelország ügyében: kifejtették, hogy Ausztria-Magyarország nem biztosította az 1914. évi ausztro-lengyel megoldás Németország által követelt garanciáit, ezért a német politika célját egy Németországhoz szorosan kötődő lengyel állam alapításában határozták meg. A két monarchia Lengyelország sorsa körüli huzavonája végigkísérte az első világháború menetét. Az Osztrák-Magyar Monarchiának állandóan védekeznie kellett a különböző német helyekről érkező nyomások ellen.

1917 tavaszára már teljesen nyilvánvalóvá vált a két monarchia vezetésének alapvetően eltérő helyzetmegítélése: Ausztria-Magyarország mindenáron békét szeretett volna kötni, befejezni a háborút, s ennek érdekében messzemenő területi engedményekre is hajlott, hogy a német hadvezetést rávegye a békekötésre. A megegyezéses békére nyugaton, vagyis Franciaország esetében (lemondás Elzász-Lotaringiáról) látott lehetőséget, s 1917 februárjában (Sixtus-levél) saját kezdeményezést is tett. Békekötési javaslatait II. Vilmos fennhéjazóan visszautasította, pedig (I.) IV. Károly már jelezte, hogy az antant mellett a belső forradalom söpörheti el rendszereiket.

## Irodalom


Berend T. Iván – Ránki György: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században.* Budapest, Gondolat, 1976.

Berend – Ránki 1987: Berend T. Iván – Ránki György: *Európa gazdasága a 19. században.* Budapest, Gondolat, 1987.

Borodziej, Wl. – Duchhardt, H. – Morawie, M. und Romsics, I. (Hrsg.): *Option Europa. Deutsche, polnische und ungarische Europapläne des 19. und 20. Jahrhundert.* Bd. I–III. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.

Charmatz, Richard: *Österreich-Ungarns Erwachen (Der deutsche Krieg).* Stuttgart, 1914.

Diehl, Karl: *Zur Frage eines Zollbündnisses zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn.* Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1915.

Diószegi István: *Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998.

Duchhardt, Heinz – Németh, István (Hrsg.): *Der Europa-Gedanke in Ungarn und Deutschland in der Zwischenkriegszeit.* Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2005.

Elvert, Jürgen: *Mitteleuropa! Deutsche Pläne zur europäischen Neuordnung (1918–1945).* Stuttgart, Franz Steiner, 1999.

Fischer, Fritz: *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918.* Sonderausgabe. Düsseldorf, Droste Verlag, 1967.

Galántai, József: *A Habsburg-Monarchia alkonya. Osztrák-magyar dualizmus 1867–1918.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Galántai, József: *Magyarország az első világháborúban.* Budapest, Korona Kiadó, 2001.

Geiss, Imanuel: *Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte des Ersten Weltkrieges.* München-Wien, Carl Hanser Verlag, 1978.

Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. I–II. kötet.* Budapest, 1934.

Gürtler, A.: *Österreich-Ungarn ein Schema für Mitteleuropa.* Graz, 1916.

Haselsteiner, Horst: Mitteleuropa und das Gestaltungsprinzip Föderalismus. In: Richard G. Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna M. Drabek und Birgitta Zaar (Hrsg.): *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1995. XIX-XXVII.

Hildebrand, Klaus: *Reich – Großmacht – Nation. Betrachtungen zur Geschichte der deutschen Außenpolitik 1871–1945.* Historische Zeitschrift 259. 1994.

Hillgruber, Andreas: *Deutsche Großmacht- und Weltpolitik im 19. und 20. Jahrhundert.* Düsseldorf, Droste Verlag, 1977.

Irinyi Károly: *Mitteleuropa-tervek és az osztrák–magyar politikai közgondolkodás.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.

Irresberger, Carl: *Das Deutsch-Österreichisch-Ungarische Wirtschafts- und Zollbündnis. Eine Studie mit besonderer Berücksichtigung des österreichisch-ungarischen Standpunktes.* Berlin, Verlag von Julius Springer, 1916.

Komjáthy Miklós: *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichische-Ungarischen Monarchie (1914–1918).* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

Meyer, Henry Cord: *Mitteleuropa in German Thought and Action 1815–1945.* The Hague, Martinus Nijhoff, 1955.

Naumann Frigyes: *Középeurópa.* Budapest, Politzer Zsigmond és fia, 1916.

Németh István: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák–magyar Közép-Európa tervezés (1871–1918).* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2009.

Oncken, Hermann: *Das alte und das neue Mitteleuropa. Historisch-politische Betrachtungen über deutsche Bündnispolitik im Zeitalter Bismarcks und im Zeitalter des Weltkrieges.* Gotha, Verlag Friedrich Andreas Perthes, 1917.

Ormos Mária: *Közép-Európa. Volt? Van? Lesz?* Budapest, Napvilág Kiadó, 2007.

Rumpler, Helmut und Niederkorn, Jan Paul: *Der „Zweibund" 1879. Das deutsch-österreichisch-ungarische Bündnis und die europäische Diplomatie.* Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996.

Plaschka, Richard G. – Haselsteiner, Horst – Suppan, Arnold u. a.: *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunders.* Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995.

Riedl 1932 – Riedl, Richard: *Die Industrie Österreichs während des Krieges.* Wien, 1932.

Romsics Ignác (szerk.): Expanzionizmus és regionalizmus. Integrációs tervek Közép- és Kelet-Európáról a 19. században és a 20. század elején. In: uő. (szerk.): *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997.

Szokolay Katalin: *Az osztrák-magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

Wolf, Julius: *Ein deutsch-österreichisch-ungarischer Zollverband.* Leipzig, A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung, 1915.

(Első közlés: *Limes*, 2012.1. 7–24.)